
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Murie Díez, Núria; Ripoll López, Odile, dir. L'editorial Calleja : traductors i adaptacions. 2016. (869 Traducció i Interpretació)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/160695>

under the terms of the IN
COPYRIGHT license

FACULTAT DE TRADUCCIÓ I D'**I**NTERPRETACIÓ
GRAU DE Traducció i Interpretació

TREBALL DE FI DE GRAU

Curs 2015-2016

L'editorial Calleja: traductors i adaptacions

Núria Murie Díez

1141139

TUTORA

ODILIA RIPOLL LÓPEZ

Barcelona, Juny de 2016

Dades del TFG

Títol: Editorial Calleja: traductors i adaptacions

Autora: Núria Murie Díez

Tutora: Odilia Ripoll López

Centre: Universitat Autònoma de Barcelona

Estudis: Traducció i Interpretació

Curs acadèmic: 2015-2016

Paraules clau

Editorial Calleja, literatura infantil, invisibilitat del traductor, traducció, adaptacions, contes alemanys

Editorial Calleja, literatura infantil, invisibilidad del traductor, traducción, adaptaciones

Calleja Verlag, Unsichtbarkeits des Übersetzers, Übersetzung, Bearbeitungen

Resum del TFG

El treball farà un repàs de la vida de l'editorial Calleja, que com veurem va ser molt important tant en el món editorial com en la literatura infantil i juvenil espanyola. En la primera part del treball posarem en context l'aparició de l'editorial en el context teòric i després històric. Seguidament explicaré la vida de l'editorial i el seu vessant pedagògic. Tot seguit tractaré l'autoria dels contes, i exposaré quins van ser els traductors de l'editorial. Finalment faré una reflexió de la invisibilitat dels traductors i parlaré de com l'editorial duia a terme les adaptacions dels contes estrangers a la realitat espanyola.

El trabajo repasará la vida de la editorial Calleja, que, como veremos fue muy importante tanto en el mundo editorial como en la literatura infantil y juvenil española. En la primera parte del trabajo pondremos en contexto la aparición de la editorial en el contexto teórico y después histórico. Seguidamente explicaré la vida de la editorial y su vertiente pedagógica. Posteriormente trataré la autoría de los cuentos, y expondré quienes fueron los traductores de la editorial. Finalmente haré una reflexión sobre la invisibilidad de los traductores y hablaré de cómo la editorial llevaba a cabo las adaptaciones de los cuentos extranjeros a la realidad española.

Die Arbeit liefert einen Überblick über den Calleja Verlag, den sehr wichtig sowohl für dem Verlagswesen war, als auch für die Kinder- und Jugendliteratur. Im ersten Teil der Arbeit wird die Erscheinung des Verlags unter den historischen und theoretischen Hintergrund im Zusammenhang gestellt. Später werde ich die Urheberschaft der Märchen besprechen, und über die Übersetzer, die bei Calleja Verlag gearbeitet haben. Schließlich wird über die Unsichtbarkeit des Übersetzers dargelegt und wie der Verlag die ausländischen Märchen in die spanische Realität bearbeitete.

Avis legal

© Núria Murie Díez, Barcelona, 2016. Tots els drets reservats.

Cap contingut d'aquest treball pot ésser objecte de reproducció, comunicació pública, difusió i/o transformació, de forma parcial o total, sense el permís o l'autorització del seu autor/de la seva autora.

Aviso legal

© Núria Murie Díez, Barcelona, 2016. Todos los derechos reservados.

Ningún contenido de este trabajo puede ser objeto de reproducción, comunicación pública, difusión y/o transformación, de forma parcial o total, sin el permiso o la autorización de su autor/a.

Rechtshinweise zum Urheberrecht

© Núria Murie Díez. Barcelona, 2016. Dieses Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung dieser Studienarbeit – einschließlich aller ihrer Teile – ist unzulässig ohne ausdrückliche Zustimmung der Autoren. Dies gilt insbesondere für Vervielfältigung, Vertrieb und öffentliche Verbreitung, Einspeicherung oder Verarbeitung.

Índex

1. Introducció.....	5
2. Objectius	6
3. Metodologia.....	6
4. Marc teòric: literatura infantil dels segles XIX i XX.	7
5. Marc històric: l'Espanya dels segles XIX i XX.	10
6. L'editorial Calleja.....	12
6.1. Vessant pedagògic de l'editorial	15
6.2. Contes alemanys publicats per l'editorial.	17
6.2.1. Germans Grimm	17
6.2.2. Christoph von Schmid (Cristobal Schmid)	18
7. Primer contacte sobre l'autoria dels contes: anonimat	19
8. Traductors que van col·laborar amb l'Editorial Calleja	20
8.1. José Muñoz Escámez.....	21
8.2. Juan Ramón Jiménez i Zenobia Camprubí.	21
8.3. Isidoro Bureba Muro.....	23
8.4. Rafael Calleja Gutiérrez	23
8.5. Eva Nelken “Magda Donato”	24
8.6. Jesús Sánchez Tena	24
8.8. Barrionuevo o Barriobero.....	25
8.9. Jaime Nouell, Pablo González Muñoz i Laureano Lotero Fernández	26
8.10. Joan Baptista Foix i Gual	26
8.11. Enrique Díez Canedo.....	27
8.12. Enrique Ruiz	27
8.13. Luís Romero Ruiz	27
10. Reflexió del paper dels traductors: la invisibilitat dels traductors	29
11. Editorial Calleja i adaptacions	31
12. Conclusions.....	34
16. Bibliografia	37
17. Annex	43

1. Introducció

Des de sempre he sentit un gran interès pels idiomes, tant pel castellà i el català, com pels estrangers. Quan vaig tenir l'oportunitat de començar a estudiar alemany, de seguida vaig sentir un gran lligam amb la llengua i la cultura alemanyes, que m'ha acompanyat sempre. He estat diverses vegades a Alemanya, he conviscut amb alemanys i he intentat absorbir tot allò que l'estada al país em podia oferir, ja fos per millorar les competències lingüístiques com les culturals. Tot això, plantejant-m'ho com una inversió per al futur laboral com a traductora. Passats els anys, em vaig decidir estudiar Traducció i Interpretació amb alemany com a llengua B. És per això que tenia molt clar que el Treball de Fi de Grau havia de tractar algun tema relacionat amb l'alemany i algun aspecte de la seva tradició o cultura.

També tinc un gran interès per la literatura i la llengua castellana, fet que lliga molt bé amb la proposta de treball que em va fer la tutora en el seu dia. Quan em va proposar investigar sobre diversos aspectes de l'editorial Saturnino Calleja em va semblar adient perquè unia diversos aspectes que considero interessants: la llengua i la literatura espanyola amb la llengua i la literatura alemanya. Tot això envoltat del context històric espanyol del segle XIX-XX, que hi dóna sentit. I per últim, l'element més important del treball, el que té més protagonisme: la traducció. Saturnino Calleja va fer una selecció de diversos contes europeus, alemanys, danesos, suecs, italians, etc. Va triar els més interessants i els va incorporar a les seves col·leccions per a què els joves espanyols de principis del segle XX en poguessin gaudir. A més a més, els oferia a un preu molt baix, cosa que explica el seu gran èxit.

En aquest treball doncs, farem un repàs de la trajectòria de l'editorial, cercarem de qui van ser els traductors i reflexionarem del per què en ocasions és tan difícil trobar-ne els noms. També investigarem sobre les adaptacions dels contes, que molt sovint es van convertir en adaptacions extremes, amb canvis de títols i fins i tot d'argument a conveniència de l'editor. Per exemple, "Juanito y Margarita" correspon a "Hänsel und Gretel", el famós conte dels germans Grimm que més endavant es va popularitzar com a "Hansel y Gretel".

És per tot això que el treball em suposa el repte d'investigar sobre tota aquesta literatura juvenil, l'editorial que la va traslladar a Espanya i els seus traductors.

2. Objectius

De l'editorial Calleja podem trobar força informació de diversos aspectes: per una banda, la figura del creador, Saturnino Calleja i del seu paper modernitzador del sistema pedagògic del país amb els seus contes moralitzants i la seva voluntat de millorar la situació dels mestres. Per l'altra, amb les seves tècniques modernes i innovadores de màrqueting i d'edició, va contribuir a la modernització del sistema editorial espanyol. També sabem qui en van ser els il·lustradors, que de manera innovadora van fer més atractius aquells contes que atreien tant als nens.

En canvi, no tenim gaire informació d'una peça clau per a què els contes de l'editorial Calleja que venien d'altres bandes d'Europa poguessin arribar als més joves: els traductors. Aquests traductors, que molt sovint quedaven a l'ombra van treballar per a adaptar al màxim possible les històries d'altres tradicions a la realitat espanyola.

Un altre aspecte, relacionat amb l'anterior, és la tasca d'adaptació dels contes estrangers a la realitat espanyola. En aquest treball s'investigarà per què Calleja va adaptar els contes en ocasions de manera extrema i com s'han dut a terme aquestes adaptacions.

Tenint tot això en compte, podem definir els objectius d'aquest treball, que seran:

- Investigar quins van ser els traductors de les obres publicades per l'editorial Calleja i saber si el mateix editor es troba veritablement entre ells.
- Investigar sobre les adaptacions dels contes estrangers a la realitat espanyola i a la realitat infantil i juvenil.

3. Metodologia

Aquest treball es durà a terme bàsicament a través de la investigació bibliogràfica en tota mena de bases de dades: articles de diaris, articles de revistes acadèmiques, llibres especialitzats en literatura infantil, etc. Per a l'apartat on es parla de la literatura infantil dels segles XIX i XX s'han buscat articles acadèmics sobre l'educació, d'altres

sobre el Romanticisme com a moviment cultural i polític en general i més específicament, la figura del nen i la infantesa en l'època romàntica.

Per a la cerca dels traductors que van treballar per Calleja, s'ha dut a terme una cerca a través d'articles acadèmics que tractin sobre el món editorial espanyol durant els segles XIX i XX, sobre l'editorial Calleja i també, però en menor mesura per la seva poca presència, amb articles sobre les figures de diversos traductors.

A través d'aquesta recerca bibliogràfica es procedirà a identificar, en la mesura del possible, quins han estat els traductors que van traslladar i adaptar els contes de l'alemany.

Per a tractar les adaptacions dels llibres, es durà a terme una recerca en articles acadèmics que tracten el tema de les adaptacions.

4. Marc teòric: literatura infantil dels segles XIX i XX.

El terme infantesa, segons la RAE ve del llatí *infantia*, que significa aquells que no tenen la capacitat de parlar, aquells que no tenen veu. Wasserman (2001, 61 citat per Pavez, 2012) sosté que la paraula infantesa ve de la veu *in-fandus*, que significa el que no parla o el que no és legítim de tenir la paraula.

Amb el pas dels anys, s'ha pogut observar que la societat s'ha anat interessant cada cop més per la figura de l'infant. La conscienciació que el nen o nena ha de tenir una qualitat de vida digna va guanyar pes arreu del món. Això ha estat possible gràcies a un canvi de perspectiva vers el nen, que durant bona part la història es veia com una simple etapa més fins a arribar a l'edat adulta, la que realment era important. La infantesa des dels punts de vista sociològics clàssics es concep com una situació presocial, una fase de preparació per a la vida adulta, la qual es considera veritablement vida social (Pavez, 2012). Segons Qvortrup (1987), els nens i les nenes estan en trànsit per a ser integrats plenament a la societat, un cop hagin deixat enrere les característiques pròpies d'aquesta primera etapa i deixin de ser vistos com a éssers infantilitzats.

Durkheim també n'és d'aquest parer i diu que la infantesa és "un terreny gairebé verge on cal construir partint del no-res i posar-hi una vida moral i social" (Durkheim, 1975:54, citat per Pavez, 2012).

Per tant, la infantesa es pot descriure com el moment d'entrada i d'incorporació del nen o la nena a la seva cultura, un procés constant d'adaptació fins que arriben a l'etapa desitjada, a l'adult. El nen o nena s'inicia en aquest procés a través, primer, de la socialització primària i posteriorment de la secundària. La socialització primària està composta per la família, que efectua un fort control social. Determina com hem de ser, com ens hem de comportar. La secundària la porta a terme altres institucions, com l'escola, l'església, etc. (Berger i Luckmann, 1968, citat per Pavez, 2012).

Aquesta perspectiva clàssica comportava que els infants fossin menystinguts i sovint maltractats. No és fins al segle XVIII que els il·lustrats francesos comencen a preocupar-se per la deplorable situació de la infantesa del país. En aquell moment, s'obre un debat sobre la despreocupació social cap als nens, que es va traslladar als pensadors romàntics. El Romanticisme és una època en què es posen en dubte certs valors establerts i estereotipats de la Il·lustració i del Neoclacisme. Hi ha un cert malestar en el món en què es viu i es busquen alternatives. Els romàntics necessiten trobar un refugi mental per fugir d'aquesta realitat, i es bolquen en la infantesa. La infantesa perduda, aquella on l'adult era lliure de responsabilitats (Aguirre, 1998). Es comença a canviar la perspectiva i es presenta als infants com a éssers innocents i dels quals s'ha de tenir cura per arribar a ser bones persones quan arribin a l'edat adulta.

Els poetes romàntics esmenen la infantesa com una etapa en què la persona viu de manera autosuficient, on el dolor no existeix perquè els elements causants d'ells no existeixen, estan a l'etapa adulta.

*Seid gesegnet, goldne Kinderträume,
Ihr verbargt des Lebens Armut mir,
Ihr erzogt des Herzens gute Keime,
Was ich nie erringe, schenktet ihr! ¹*

¹ Hölderlin, F. An die Natur. Extret de Spiegel Online. (2016). *Gedichte 1784 - 1800 von Friedrich Hölderlin*. [data de consulta: 9 de novembre de 2015]

En aquest fragment, Hölderlin parla dels somnis de la infantesa, on es posa de manifest la oposició realitat-somni. El món infantil es concep com un món d'ensomniacions on els desitjos es compleixen davant la insatisfacció que es produeix en entrar a l'edat adulta. Els somnis de la infantesa, però, perduren, i llavors no abandona aquells que tenen escrit al seu destí d'ésser o sentir-se diferents. (Aguirre, 1998).

És, per tant, quan hi ha una nova percepció de l'infant, durant la Il·lustració i el Romanticisme que es produeix un gran desenvolupament de la literatura infantil. Quan hi ha aquest canvi de perspectiva vers la infantesa comencen a aparèixer col·leccions de llibres infantils, com ara els dels germans Grimm, de Perrault, Andersen, etc. La literatura infantil que es publicava en aquells temps posava de manifest una preocupació moderna cap al nen, la virtut del qual recau en l'obediència i el deure, en prendre consciència dels seus actes i de les seves possibles conseqüències davant l'evidència d'un càstig exemplificant. Una mostra d'això és *La Caputxeta vermella*, relat oral que fou transcrit per primer cop per Charles Perrault el 1697. Posteriorment, els germans Grimm el van adaptar al públic infantil (Guerrero, 2008). Els germans Grimm foren els autors més reconeguts d'Alemanya, ja que a més d'escriure obres importants per a la filologia alemanya, s'interessaren per recopilar i adaptar diversos contes de la tradició oral bàsicament alemanya (tot i que en van adaptar molts d'altres països i d'altres llengües) per al públic infantil i els van publicar en dos volums, anomenats *Cuentos de hadas de los hermanos Grimm* (Gallardo i León, 2008) (en alemany, *Kinder- und Hausmärchen*).

Es produeix el naixement sociològic de la infantesa, i alguns autors senten un veritable interès perquè els infants es converteixin en públic objectiu d'obres literàries, cosa gairebé inèdita fins aleshores.

No obstant això, tot i que hi va haver un gran avenç en la conscienciació del paper social de l'infant durant els segles XVII i XVIII, encara no eren considerats com a éssers que calia protegir i no es donava importància a la seva educació ni a la primera etapa de la seva vida. Amb el triomf de la industrialització s'estengué el treball infantil per tota Europa. Aquesta percepció i manera de fer romandrà fins principis del segle XX, fins que a poc a poc es va anar estenent l'educació gratuïta i obligatòria per a tots els nens i nenes fins a arribar gairebé a l'etapa adulta.

No va ser fins ben entrat al segle XX que hi va haver un gran canvi, quan les societats dels països desenvolupats van unir esforços per a protegir als infants i se'ls va proporcionar oportunitats d'educació. Els nens començaren a existir com a tals, a tenir el seu propi espai a la societat (Fernández, n.d.). A partir de llavors la taxa d'escolarització infantil i la d'alfabetització van créixer progressivament fins a arribar actualment gairebé al 100%.

5. Marc històric: l'Espanya dels segles XIX i XX.

Els últims anys del segle XIX es caracteritzen per ser una època convulsa políticament, amb un seguit de revoltes i revolucions que marcaren el curs de la història. A Espanya, un dels punts més importants va ser aconseguir certs drets ciutadans, recollits a la Constitució de 1869. S'amplien els drets individuals, s'aconsegueix el sufragi universal masculí, hi ha una reforma en la monarquia, que passa de ser absolutista a constitucional. El poder ja no queda reservat a la monarquia, sinó que les corts tenen un ampli poder.

Durant aquella època es produeix la Revolució Industrial a escala europea, encapçalada per la Gran Bretanya. A Espanya el creixement es produeix més lentament que a la resta d'Europa, i es produeix sobretot de forma localitzada: Madrid, Catalunya i País Basc.

En aquesta època, gran part de la població era analfabeta i pocs eren els infants que podien anar a l'escola. L'any 1900 hi havia un analfabetisme del 56,2% en els majors de 10 anys, una xifra sensiblement superior als altres països europeus (Ruiz de Azúa, 2000). A Espanya, el sistema educatiu del segle XIX estava dissenyat per a acollir tots els nens i nenes de sis a nou anys, però no es va aconseguir; l'any 1900 només la meitat dels nens i nenes en edat escolar anaven efectivament a l'escola. (Sanchidrián, 2009). segons el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, només el 58,5% de la població d'entre 6 a 12 anys estava realment matriculada i assistia efectivament a classe. Amb el temps, entrant al segle XX, l'escola s'acaba imposant en l'educació dels infants i es converteix en una eina social d'higienització, moralització i civilització. (Ruiz de Azúa, 2000).

El sistema escolar espanyol va començar el segle XIX amb grans mancances. Al principi, hi havia diversos sistemes o nivells: per una banda, estava dividit per sexes,

produint una gran segregació que afectaria negativament les dones. Per l'altra, coexistien dos sistemes educatius: l'un, per a les famílies de classe mitjana i alta, que escolaritzaven als seus fills a centres privats de batxillerat i posteriorment anar a la universitat. L'altre era per sectors socials menys afavorits, que solien fer el nivell primari a escoles públiques i, de vegades, l'aprenentatge d'un ofici professional. A més, hi havia una xarxa escolar en pobles reduïda a l'escola primària i una altra més àmplia en les ciutats (Sanchidrián, 2009). El 1850 hi havia unes cent escoles de pàrvuls i el 1900, unes mil.

Tot i això, la pedagogia era una ciència gairebé desconeguda, ja que durant el període isabelí, la docència destinada als més petits era obsoleta, avorrida i distant. Els i les mestres tenien recursos molt limitats i les lectures recomanades als nens eren d'autors moralistes molt distants dels gustos infantils (Díaz, 2009).

A poc a poc el sistema anava millorant, sempre a gran distància dels veïns europeus, tot i que no va ser fins als primers anys de la Segona República que es va produir un salt qualitatiu amb la implantació de la nova Constitució del 1931. La moderna Constitució de la República espanyola garantia una ampliació dels drets ciutadans i permetia importants avenços en matèria educativa.

Corrien aires regeneracionistes: es van crear un seguit d'institucions i lleis per millorar el sistema educatiu espanyol, que havia quedat molt enrere. Es va crear la Institución Libre de Enseñanza, la qual va dictar determinades mesures legislatives favorables a l'extensió de l'escolarització, la creació de llocs escolars, la implantació de l'escola graduada, l'establiment de la Inspecció primària, la revisió dels plans d'estudi, la incorporació de la despesa de l'ensenyament primari als pressupostos de l'Estat, la dignificació de la figura del mestre, un major control estatal de l'educació i la difusió de les ciències, institucionalitzant les pensions d'estudi a l'estranger i la creació de la Junta de Ampliación de Estudios l'any 1907 (Ruiz de Azúa, 2009)

García Padrino es refereix als últims quinze anys del segle XIX, amb la consolidació de la monarquia constitucional i el domini social d'una burgesia acomodada i conservadora, com un moment en què es van renovar les preocupacions pel lloc de l'infant a la societat i per les condicions de la més adequada educació; en l'àmbit propi de la Literatura Infantil aquells canvis en la sensibilitat burgesa es van traduir en

algunes iniciatives d'indubtable importància, com la ja citada editorial Calleja (Cerrillo, n.d.)

6. L'editorial Calleja

Saturnino Calleja neix l'any 1853 a Burgos, i arriba a l'edat adulta en l'època de la Restauració monàrquica. La seva vida coincideix força amb la voluntat de generalitzar l'escolarització elemental a Espanya, expressada a la Constitució de Cadis, que s'aprova a principis del segle XIX i no culmina fins temps després, quan s'aprova la Ley Moyano de 1957 (Vivas, 2015).

Tot i la progressió més lenta de l'escolarització a Espanya, apareixen editorials que s'ocuparan del públic infantil i juvenil. Destaquen Bastinos a Barcelona el 1852 i Saturnino Calleja a Madrid el 1876. A Barcelona, apareixen l'editorial Muntañola, Montena (posteriorment es converteix en l'editorial Juventud), Proa, Sopena, exemplifiquen un gran èxit en el context espanyol (Botrel, J. i Desvois, J., 2005)

L'editorial Calleja va ser pionera en l'època del que avui dia anomenem màrqueting editorial i va revolucionar el món editorial espanyol canviant l'estratègia tradicional de producció i venda: va decidir publicar grans tirades de llibres i contes amb un marge de benefici molt petit. A més, els va il·lustrar profusament amb els dibuixos dels millors artistes, fent-los molt atractius. Els venia a preus molt baixos, d'entre 5 i 10 cèntims de pesseta (l'equivalent a un diari de l'època), assegurant-se així que fossin assequibles per a molts nens. Molts llibres s'editaven en dos formats, el corrent i l'econòmic que era de paper cartró, que els feia encara més accessible, amb il·lustracions a tot color.

Una altra innovació va ser la d'incloure les opinions elogioses que rebia a canvi de regalar exemplars dels seus llibres.

Per copsar la importància de l'editorial, només cal comparar algunes xifres: segons Fernández de Córdoba (2006), nét de Saturnino, l'any 1899 Espanya tenia 18 milions i mig d'habitants i va publicar 3.400.000 milions d'exemplars, de 875 títols. Aquestes quantitats es van anar incrementant fins que el 1930 va publicar 2289 títols (Díaz, 2014). A més, l'editorial es va expandir a Amèrica llatina i a Filipines, on va tenir fins a 18 delegacions.

Es poden distingir tres etapes en la història de l'editorial: una primera pedagògica, una segona més artística i la tercera i última més comercial. En aquest treball ens centrarem sobretot en la primera i segona etapa, que és quan s'aprecia la inquietud de Calleja per donar a conèixer els grans autors com Perrault, els germans Grimm, Andersen, Juli Verne o posteriorment Salgari, al qual va dedicar cinc de les seves col·leccions.

Per Saturnino Calleja, el llibre havia d'"entrar pels ulls" i "fer-se simpàtic abans de conèixer-lo a fons". Va ser tot un encert, perquè en aquella època no solien tenir dibuixos i els que en tenien eren de mala qualitat. (Arrizabalaga, 2014)

En una Espanya on només un de cada tres nens i una nena de cada quatre anys sabia llegir, l'editorial Calleja va proporcionar als nens unes obres que els va fer acostumar-se a llegir, assegurant-se així que es convertissin en futurs lectors juvenils i adults.

Tot i que l'editorial Calleja es va fer molt coneguda pels llibres infantils, l'editorial va publicar col·leccions de tot tipus: diccionaris, mots encreuats, llibres de literatura clàssica (dels quals en destaca El Quijote), *Diccionario manual de la lengua española*, entre molts altres.

A continuació ressenyaré les col·leccions que consten al catàleg de l'exposició que va tenir lloc a Salamanca del 25 d'octubre al 9 de novembre de 2008, anomenada "Más cuento que Calleja", dins de la 16 Feria Municipal del Libro Antiguo y de Ocasión.

Assenyalaré les característiques principals dels seus volums.

- *Biblioteca Escolar Recreativa*: una de les més antigues i duradores, ja que ja apareix a les llistes de 1900 (24 volums de 106 x 153 mm.) i en les de 1903 (també 24 volums) i també en el catàleg de 1930 (36 volums de 128 pàgines a 80 cèntims cadascun).
- *Biblioteca de Industrias Lucrativas*: incloïen en poc espai i amb un estil popular tota mena de coneixements sobre petites indústries l'explotació de les quals no exigia grans capitals. Estaven enriquits amb notícies i detalls d'utilitat pràctica, amb dades i consells d'aplicació immediata.

- *Biblioteca de Recreo*: “Cuentos Morales para ninos y niñas” (104 x 71 mm) de 64 pàgines, il·lustrats amb 15 o 20 làmines. Els primers tenen una estètica més tradicional i els següents més moderna.
- *Biblioteca Ilustrada*: apareix a les llistes de 1900 (amb 22 volums de 160 pàgines) i de 1903 (24 volums).
- *Biblioteca Perla*: Col·lecció amb una qualitat superior a la resta, que comprèn tres importants grups: el purament científic, el literari i el científic-recreatiu. Profusament il·lustrades amb làmines de gran mida, enquadernades en pasta amb cromos al·legòrics en les tapes o enquadernades en tela amb estampacions en or i negre, en relleu. Inclou gran varietat de títols, com Los cuentos de Grimm, Historia universal, Quo Vadis...
- *Biblioteca popular*: Elegant col·lecció de 122 x 85 mm, enquadernada en pasta. Té com a objectiu difondre coneixements útils i d'immediata aplicació a les necessitats de la vida, sense excloure el que pugui ser motiu d'honest esbargiment de l'ànim.
- *Catecismos*: usats tant a l'escola com a casa. Els més coneguts de l'època eren Astete, Ripalda i Fleury.
- *Catones y Tesoro de las Escuelas*: es tracta de la versió espanyola de Juanito de Parravicini, obra italiana de gran èxit del segle XVIII. Reuneix tot el saber enciclopèdic a l'abast dels escolars.
- *Cuentos fantásticos y Leyendas Morales*: col·lecció formada per diferents sèries en petit format (125 x 85 mm)
- *Cuentos para Niños*: Una de les col·leccions més antigues i duradores, que també apareix a les llistes de 1900 (141 volums) i de 1903 (200 volums). Enquadernada en petit format (145 x 100 mm), amb cobertes a tot color.
- *Devocionarios*: son petits llibres de tema religiós on es recullen oracions, vides de sants, dissertacions sobre diverses festivitats religioses, etc. Textos de marcat caràcter moralitzant, on es fan constants referències a la història d'Espanya i a la “decisiva” intervenció de verges i sants en la seva evolució. Editats en rústica i amb poques il·lustracions, eres petits i assequibles.
- *El Instructor*: mètode complet per a l'aprenentatge gradual de lectura “conforme a la intel·ligència del nen”.
- *Juguetes Instructivos*: una de les col·leccions més conegudes. Són contes en miniatura (50 x 70 mm). Cobertes magníficament il·lustrades, a més

de petites biografies de personatges cèlebres a les cobertes posteriors i endevinalles i passatemp a l'interior. Van començar a publicar-se abans de 1915. Inclou 15 series de 20 volums cadascuna, amb un total de 300 contes, i es venien "a perra chica"².

- *Fábulas: Fábulas de Iriarte y Samaniego* són volums de 125 x 165 mm, enquadernats en cartoné, amb il·lustracions interiors en negre i cobertes a tot color. Cada volum té unes 100 faules amb les seves corresponents morals.

- *Libro didáctico y escolar*: base de saber on s'engloben en diverses matèries, tractats bàsics i d'altres de rang superior: agricultura, geometria, història d'Espanya, etc. Ajudaven als mestres a impartir disciplines científiques i humanístiques.

- *Libros de lectura para niños*: sil·labaris, cartilles, manuscrits i llibres de lectura de nivell bàsic i més avançats, en els quals l'editor s'esforça per apropar la lectura als nens, tot i l'alt nivell d'analfabetisme.

- *Ediciones microscópicas*: volum de 98 x 65 mm, amb lletra microscòpica, enquadernat en tela amb estampacions en or i negre, en relleu i bonics gravats a l'interior. Va publicar "El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha" y "Las mil y una noches".

- *Recreo Infantil*: apareix a les llistes de 1900 i 1903, amb 160 i 120 volums respectivament, amb una mida de 70 x 100 mm. Inclou petits contes morals per a nens, enquadernats en rústica i amb un preu assequible: 1,25 pessetes per cada sèrie de 20 llibres.

6.1. Vessant pedagògic de l'editorial

El present treball tractarà bàsicament els contes infantils, però cal destacar que l'editorial va publicar a més nombrosos llibres de pedagogia dedicats a mestres, a més de tractats de geografia, d'història i de geometria. L'editorial va influir notablement en la pedagogia de l'època amb iniciatives com la d'incloure tres graus per a cada una de les matèries, epítoms, compendis i tractats.

Saturnino Calleja va ser un dels principals defensors dels mestres en una època en què aquest col·lectiu estava menyspreat i no tenia gaire consideració social. En

² Nom col·loquial que se li donava a la moneda de 5 cèntims.

aquells temps s'havia generalitzat la frase “passar més gana que un mestre d'escola”. L'editor, però, creia en la importància de la feina que desenvolupaven i sabia quines eren les mancances materials que patien els que treballaven en l'àmbit rural. És per això que, segons es recull al catàleg de l'exposició *Más cuento que Calleja*, (Ayuntamiento de Salamanca, 2008) l'editor els enviava lots gratuïts amb tot tipus de material escolar, com mapes, pissarres, amb un abecedari iconogràfic, tinta i tot el necessari per a assortir una escola rural, escrivint la paraula Mestre en majúscula, amb admiració i respecte.

Calleja es va implicar de forma activa per millorar la situació dels mestres. El 1884 va fundar i dirigir la revista pedagògica *La Ilustración de España* que acompanya el butlletí *El Magisterio Español* i l'any 1891 va crear la Asociación Nacional del Magisterio Español, i a través d'ella va convocar una Asamblea Nacional de Maestros, on va reunir la representació autoritzada de 24000 mestres, convertint-se així en líder indiscutible de tots els mestres espanyols. Posteriorment va ser designat per unanimitat candidat al Parlament, cosa que demostra l'agraïment dels mestres a la seva tasca (Ayuntamiento de Salamanca, 2008).

Tot i que Calleja era de tarannà conservador, i va adaptar els contes que venien d'altres àmbits a una manera molt castissa, tradicionalista i espanyolitzadora, també va tenir problemes amb la censura i va rebre crítiques moralitzadores. Els censors creien que hi havia certes “ideas y tendencias malsanas o pasajes lúbricos, que los constituyen libros malos, dignos de ser prohibidos y de ser retirados” (Díaz, 2014). Entre els contes censurats trobem *Barba azul*, *la Cenicienta*, *Blancanieves*, *La hija de la molinera*, entre d'altres.

Segons es recull a un article al diari *El mundo* de Vivas (2015), en diverses col·leccions de l'editorial es materialitza la voluntat de Calleja de posar a l'abast dels nens el mètode científic, i “no exigirles más esfuerzo del que son capaces de hacer”, tal i com es recollia en el pròleg d'*El instructor*, un llibre d'iniciació a la lectura.

L'editorial va publicar diversos llibres destinats a la pedagogia, dels quals destaquen: *El pensamiento infantil*, *Método completo de Primera Enseñanza*, *Albores de la Enseñanza*, *Guía de la Primera Enseñanza y Biblioteca de las escuelas*.

Els llibres s'adaptaven a diferents graus d'ensenyament i tenia un detallat pla pedagògic. Calleja va publicar un *Método completo de Primera Enseñanza Cíclica* o

progresiva, que repartia totes les matèries escolars dels primers anys en tres nivells: *Albores de la enseñanza, Guía de la primera enseñanza i Biblioteca de las escuelas*.

6.2. Contes alemanys publicats per l'editorial.

Com hem parlat vastament en aquest treball, el visionari editor no només va posar a l'abast del jovent relats infantils de la tradició castellana, sinó que també en va importar d'altres bandes d'Europa i de la resta del món. No podien faltar els contes de la tradició germànica, que formen part del folklore i de l'imaginari europeu. Així doncs, de la literatura alemanya destaquen els contes dels germans Grimm i de Christoph von Schmid. En aquest apartat farem un breu repàs a la seva biografia i a les seves obres més importants. A més, veurem quines van ser les obres publicades per l'editorial Calleja. En el següent apartat sabrem qui van ser els traductors que van traslladar els contes d'aquests autors alemanys al castellà.

6.2.1. Germans Grimm

Els germans Jacob Ludwig (1785-1863) i Wilhelm Karl Grimm (1786-1859) van néixer a Hanau, Alemanya. Van ser, com ja hem comentat anteriorment, molt rellevants per la llengua i la cultura alemanya. A més de publicar la primera gramàtica alemanya, van dur a terme una gran recopilació de contes de la tradició de diversos parts d'Europa a més d'Alemanya, com ara França, Dinamarca, Suècia, etc. Van adaptar-los a la sensibilitat infantil, ja que es creia que eren massa durs, i van aconseguir un gran èxit immediat. Van publicar tres volums l'any 1819, als que van seguir una edició de cinquanta contes l'any 1825. També van publicar una col·lecció de gairebé sis-centes llegendes de tots els territoris germano-parlants, anomenat *Deutsche Sagen*. L'editorial Calleja va publicar *Cuentos de Grimm*, una recopilació de contes dels germans, dintre de la *Colección Perla*. A continuació esmenarem els contes que s'inclouen en aquest volum. En algunes ocasions no ha estat possible trobar el títol original: *El caballo prodigioso*, *El pescador y su mujer*, *Los cabritos y el Lobo*, *Juanito y Margarita* (*Hänsel und Gretel*), *La viejecita de los gansos*, *El pájaro grifo*, *Blancanieve y Rojaflor*, *El fiel Juan* (*Der treue Johannes*), *Los cuatro talismanes*.

Per altra banda, l'editorial va publicar diversos contes solts dels germans Grimm:

El sastrecillo valiente (Das tapfere Schneiderlein), Juana la lista (Die kluge Else), Juan sin miedo (Märchen von einem, der auszog das Fürchten zu lernen), Los viajes de Pulgarcito (Daumesdick), La reina de las hormigas, Las ranas mágicas, La rueca, el telar y el bastidor (Die drei Spinnerinnen).

6.2.2. Christoph von Schmid (Cristobal Schmid)

Christoph von Schmid va ser un poeta, escriptor, educador, autobiògraf i sacerdot catòlic. Va néixer a Dinkelsbühl el 1768 i va morir a Augsburg el 1854. Va estudiar teologia i va treballar com a sacerdot des del 1791. Com a educador, va decidir escriure obres infantils per als seus alumnes, que tenien com a objectiu ensenyar i alhora destacar valors cristians. De les seves obres, en destaca la Bíblia adaptada per joves, publicada el 1801, *Rosa von Tannenburg, Genovefa, Das Blumenkörbchen*, entre d'altres. Una de les seves històries més conegudes és *Huevos de pascua (Die Ostereier)*, escrita el 1816. Els contes que escrivia solien tenir un argument similar: els personatges passaven per un mal tràngol i amb l'ajuda de Déu es podien sobreposar a tots els seus problemes. Tots tenien una moralitat de caire cristiana.

Al contes publicats per l'editorial, sovint hi apareixia el seu nom castellanitzat: Cristobal Schmid. L'escriptor es va convertir en una altra font de contes alemanys per a Calleja, ja que la tipologia de contes que escrivia, sobretot de caire religiós, encaixava en els altres publicats.

L'editorial Calleja va publicar dos reculls de contes de Christoph von Schmid, anomenats *Cuentos escogidos de Cristobal Schmid* i *Más cuentos escogidos de Cristobal Schmid*. Els llibres pertanyen a la Biblioteca Perla, igual que els contes dels germans Grimm.

A continuació s'inclou una llista dels contes més coneguts inclosos al primer recull, publicat el 1895, amb la seva respectiva versió original. En algunes ocasions no ha estat possible trobar el títol original:

El corderito (Das Lämmchen), La Nochebuena (Der Weihnachstabend), La cruz de madera (Das hölzere Kreuz), Los huevos de Pascua (Die Ostereier), Las rosas encarnadas y las rosas blancas (Die roten und die weissen Rosen), Itha, condesa de Toggenburg (Itha, Gräfin von Toggenburg), El petirrojo (Das Rotkehlchen), Luisa y María (Mathilde und Wilhemine, die ungleichen Schwestern), No me olvides (Das Vergeßmeinnicht).

A continuació, s'inclou la llista dels contes publicats al segon volum dels contes de Schmid, que s'anomena *Más cuentos escogidos*, publicat el 1935: *Fridolín el bueno y Thierry el malo: (Der gute Fridolin und der böse Dietrich)*, *El canasto de flores (Das Blumenkörbchen)*, *Genoveva de Brabante (Genovefa)*, *Rosa de Tanemburgo (Rosa von Tannenburg)*.

7. Primer contacte sobre l'autoria dels contes: anonimat

De primeres, en la majoria de col·leccions de Calleja és difícil trobar-ne l'autoria. Diversos autors i investigadors en l'àmbit de la literatura infantil i juvenil (Díaz, 2014) i diversos articles periodístics espanyols³ mantenen que molts contes van ser escrits i/o adaptats pel mateix editor, tot i que no els signava. La teoria que el mateix Saturnino hagués escrit alguns contes, però, es podria mantenir només en aquells contes que no tenen cap menció d'autoria. D'altra banda, no es podria aplicar a aquells contes que provenen de les tradicions europees, ja que no hi ha constància que Saturnino Calleja dominés cap idioma estranger. Calia, inevitablement, que algú en fes la traducció.

En canvi sí que solia aparèixer l'autoria de les il·lustracions a diverses col·leccions. Com ampliarem en el proper apartat, alguns dels il·lustradors feien a més de traductors i adaptadors, tot i que en la majoria de casos no es mencionava que en fossin els traductors.

Posarem l'exemple de la primera col·lecció publicada per l'editorial, que s'anomenava "Biblioteca Escolar Recreativa". El primer títol publicat en aquesta col·lecció va ser *La almendrita. Cuentos para niños* (1891). Segons García Padrino (2005), el llibre es presentava com anònim tant en la seva autoria com en la traducció, però apareixia el nom de Méndez Bringa com a autor de les corresponents il·lustracions. El text ja mostrava les característiques que marcarien les edicions de l'editorial: canvis de títols i modificació dels elements del relat considerats pel mateix editor o traductor anònim escassament adequats per a la infantesa.

³ Diversos articles inclosos a la bibliografia dels diaris ABC i El País.

8. Traductors que van col·laborar amb l'Editorial Calleja

Buscant sota la superfície que ens indicava que era el mateix Saturnino qui escrivia els contes, trobem alguns indicis sobre qui van ser els veritables escriptors dels contes publicats. Segons explica el fill de Saturnino Calleja a la revista la *Estafeta Literaria* (1945,15), els qui escrivien els llibres eren “escritores de entonces; no famosos, sino que poseían esa virtud, tan difícil de escribir con sencillez y claridad, a propósito para los niños. Los temas era los de los cuentos famosos de Grimm, de Pancalt, etc.”

Segons Pascua (1994, 624), això mateix manifesta l'especialista en literatura infantil i traductora Carmen Bravo-Villasante (1985,121-131): “la gran influencia de la literatura extranjera, incluida la inglesa, empezó con las traducciones de los autores franceses del siglo XVII y XVIII. Todo este tesoro de cuentos clásicos: Perrault, Grimm, Andersen, Gulliver, Robinson Crusoe, etc., fue recogido por la gran editorial Calleja”. [...] “Aunque le debemos mucho a la editorial de Calleja, tenía la mala costumbre de no citar a los traductores, ni siquiera a los autores de los cuentos originales, que también fueron muchos”. És per això que els noms dels traductors dels contes sovint són desconeguts, perquè no hi solien aparèixer.

El fill de Calleja continua descrivint a l'entrevista com es concebien els contes que es publicaven a l'editorial: es posava gran èmfasi en la gran tasca d'adaptació a la realitat castellana: “pero la prosa, eso sí, limpiamente castiza, castellana”. A continuació, relata com el seu pare va tenir la idea que els temes dels contes fossin també espanyols, és a dir, de crear-ne d'originals i ja no extrets i posteriorment adaptats de contes estrangers. Però desgraciadament no va trobar ningú en aquell moment que fos capaç d'escriure'ls. No va ser sinó més endavant quan el fill estava a càrrec de l'editorial que van trobar autors capaços de fer-ho.

En el proper apartat farem esmena de diversos traductors que van treballar per l'editorial. És segur que molts altres autors i autores van col·laborar-hi, però sembla que no volien donar els seus noms. Hem pogut saber si van fer de traductors, en algunes ocasions els seus noms apareixerien com a traductors dels contes. En d'altres, no és tan evident però es veu probable que treballassin de traductors per l'editorial. A través de l'estudi de la seva biografia, sabem que van treballar com a traductors en altres moments de la seva vida o en altres editorials, o bé que coneixien altres idiomes i serien capaços de traduir i adaptar contes en altres llengües.

8.1. José Muñoz Escámez

Sabem que Muñoz Escámez era llicenciat en Lletres, periodista i va escriure i traduir diversos contes publicats a l'Editorial Calleja.

L'any 1896 es va publicar una nova edició de contes dels germans Grimm, els *Cuentos escogidos de Jacob y Wilhelm Grimm* en traducció de José Muñoz Escámez (Martino, 2014). Aquesta traducció serà la segona d'aquest llibre, ja que José S. de Viedma ja l'havia publicat l'any 1867 per primer cop, en dos volums. El primer, a Madrid, amb l'Editorial Gaspar y Roig i l'any 1879 a Madrid amb Gaspar Editores, que incloïa quaranta-set contes.

Muñoz Escámez també va traduir contes populars de Tolstoi (Martino, 2009). A l'entrevista del fill de Calleja a l'Estafeta Literaria (1945), s'esmenta Muñoz Escámez com un dels escriptors que més va escriure a l'editorial en els seus inicis. L'escriptor, però, "no dejó nombre en las letras, a pesar de su gran ingenio, porque muy joven fue a París. Era rico, pero allá, en el París de 1885, [...] se arruinó por completo" (Fornet, 1945, 15). Poc després va morir. No obstant el que assegurava el fill de Calleja a l'entrevista a l'Estafeta Literaria, a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, sí que apareix el nom de José Muñoz Escámez com a autor amb *El Palacio de las ilusiones*, dintre de la col·lecció *Cuentos Morales para niños*.

Segons expressa Díaz (2014), Escámez va ser autor de centenars de contes publicats el 1902 en la col·lecció "Azul Celeste", dels quals alguns d'ells es van reimprimir a *Khing-Chu-Fu y otros cuentos*, però no hi va assenyalar l'autoria.

8.2. Juan Ramón Jiménez i Zenobia Camprubí.

Un altre dels autors reconeguts que sembla que es va implicar en l'obra de l'editorial Calleja, va ser Juan Ramón Jiménez. Un cop mort Saturnino l'any 1915, els seus fills van buscar estratègies per modernitzar l'editorial, i van contractar a Juan Ramón per a què s'encarregués de qüestions estilístiques i tipogràfiques. L'editorial va crear una col·lecció anomenada "Obras de Juan Ramón Jiménez", impreses per la impremta Fortanet. Hi apareixien diversos llibres del poeta: *Estío* (1916), *Sonetos espirituales* (1917), *Platero y yo* (1917) y *Diario de un poeta recién casado* (1917).

Juan Ramón ja tenia un contracte amb la Residencia de Estudiantes, on va realitzar traduccions d'obres estrangeres i es va ocupar de qüestions formals, en especial en tot el relatiu a la tipografia. A causa de la seva implicació a la Residencia, no es va veure amb cor de continuar la seva tasca a l'Editorial Calleja i aviat va deixar la feina. El va substituir José Moreno Villa.

Juan Ramón i els fills de Calleja van seguir tenint molt bona relació i sempre que va voler, va tenir permís per reproduir tota o part de l'obra publicada a l'editorial, i inclús li van cedir els resguards originals de la inscripció al Registre de la Propietat Intelectual de les obres publicades. (Sánchez, 2003)

A més d'aquests contractes, Jiménez va publicar obres per si mateix, mentre que les possibilitats econòmiques de la seva família li ho van permetre. Més endavant es va dedicar amb la seva dona Zenobia Camprubí a les traduccions i a diversos negocis que li van permetre tenir certa independència dels editors i a continuar controlant la publicació dels seus llibres. (Sánchez, 2003)

Així doncs, seguint el fil de la companya de Juan Ramón, trobem que el matrimoni tenia diversos projectes entre mans. De Zenobia, però, poc sovint es menciona la seva dedicació a la traducció, tot i haver jugat un paper molt important traduint diverses obres de Tagore a l'espanyol. Sempre s'havia dit que aquestes traduccions eren una feina conjunta amb Juan Ramón. Això, però, queda en entredit quan indaguem una mica, ja que Juan Ramón no sabia anglès, tot i haver fet grans esforços per aprendre la llengua (González Ródenas, 2010). Zenobia, en canvi, el dominava. Per tant, va ser ella la única traductora, tot i que comptava amb la col·laboració de Juan Ramón per a perfilar la narrativa en castellà.

El fet de traduir obres de Tagore va fer que fos reconeguda al menys en el seu medi social, és a dir, especialment entre les dones de la burgesia. Zenobia, a més, va escriure i traduir contes per a l'Editorial Calleja (Varela, 2011).

Si fins fa poc no hi ha hagut gaire informació sobre la seva tasca com a traductora és probablement a causa d'haver viscut en una època en que les dones no rebien prou suport de la gent que les envoltava per a que desenvolupessin la seva individualitat, sinó que més aviat van contribuir a que seguissin assumint el paper de dones tradicionals, i es dediquessin sobretot a la cura de la família. (Varela, 2011, 61)

8.3. Isidoro Bureba Muro

Isidoro Bureba Muro (1892-1972) va ser el creador de l'editorial Boris Bureba, que durant els anys quaranta i cinquanta va tenir gran importància, sobretot en l'àmbit de la literatura infantil. Bureba va promoure diverses iniciatives per dignificar i subratllar el paper dels llibres en la formació de nous lectors. A més, exercia el periodisme de tarannà socialista en els anys 20 i 30 i feia servir Boris Bureba com a pseudònim. Per altra banda, també era traductor del francès en diverses editorials. Va treballar per l'editorial Calleja i va formar part del comitè organitzador de la Feria del Libro de Madrid de 1936. També va treballar a la Sociedad General Española de Librería (SGEL), on se'l recorda per haver fet d'intermediari per a què Calleja publicqués les obres durant aquells anys (1935-36) (Mengual, 2016).

Per tant, sabem que va treballar estretament amb l'editorial i que havia fet de traductor a altres editorials, però no podem assegurar que traduís cap obra de Calleja.

8.4. Rafael Calleja Gutiérrez

Un cop mort Saturnino, el fundador de l'editorial, l'any 1915, és el seu fill Rafael qui s'encarrega d'ella. És una nova etapa, la de l'estètica i l'art. També és una etapa d'innovació, que acabaria el 1928, quan començaria la tercera etapa, la de l'inici de la fi. En aquesta segona etapa és quan es crea la col·lecció més característica, que eren els famosos *Cuentos de Calleja en Colores*, on s'oferien textos amb una visió renovada dels més populars contes tradicionals. La il·lustració infantil es posa a l'altura de l'europea (Ayuntamiento de Salamanca, 2008).

Sota la direcció de Rafael Calleja, l'editorial publica l'any 1925 *Pinocho*, que ell mateix tradueix de l'italià, *Le avventure de Pinocchio*, que va tenir un gran èxit. Això va portar al fill de Saturnino a crear una revista titulada *Pinocho. Seminario Infantil*, que a partir del número 18 es va simplificar a *Pinocho*, i es venia a 30 cèntims de pesseta. Estava dirigida per Salvador Bartolozzi, un gran il·lustrador que va arribar a ser director artístic de l'editorial. A la revista hi van aparèixer textos d'importants escriptors com Magda Donato, Édgar Neville, Antoniorrobes, Manuel Abril, José López Rubio, Carmen Conde.

8.5. Eva Nelken “Magda Donato”

Eva Nelken, coneguda com a “Magda Donato” (1900-1966) va ser una escriptora, traductora, periodista i actriu, nascuda a Madrid. Va començar la seva activitat periodística de molt jove, l'any 1917, quan escriu a *El Imparcial* i a diversos diaris madrilenys com *Estampa*, *El Liberal* i *La Tribuna*. Eva i la seva germana Margarita van patir diverses acusacions de no tenir la nacionalitat espanyola. Això va perjudicar aquesta última a assumir el seu seient com a diputada per representar Badajoz a les Corts. Es va qüestionar la seva nacionalitat perquè el seu pare era un joier alemany emigrat el 1889 i la seva mare una francesa nascuda a Baiona. Així doncs, Magda Donato sabia parlar quatre idiomes. A casa parlaven alemany, francès i anglès.

Tenim constància que Magda va ser la parella de Salvador Bartolozzi, al qual va conèixer treballant a l'editorial Calleja. Entre altres projectes, Magda va col·laborar amb la revista *Pinocho*. Per tant, sabem que hi va treballar activament, però no podem confirmar si va treballar-hi com a traductora.

8.6. Jesús Sánchez Tena

En diverses fonts s'apunta a Jesús Sánchez Tena com a un dels molts il·lustradors que van col·laborar amb l'editorial Calleja. A més, també hem pogut saber que probablement va treballar com a traductor per l'editorial, a més d'il·lustrador. De la seva biografia sabem que va néixer el 1898 a Pedrola, a l'Aragó, i va simultaniejar la seva feina a Correus amb la il·lustració, traducció i producció de textos propis per a infants i joves per a Sopena o Calleja. Ja el 1928, pocs anys abans de morir, el va contractar Josep Zendera per a l'editorial Joventut, per a la qual va treballar fins a l'any 1931 adaptant i alhora traduint i il·lustrant els germans Grimm, Andersen o Barrie des d'un sanatori antituberculós de Sant Feliu de Codines [...]. No obstant això, segons l'article «La palabra oculta de Aragón. Miguel Buñuel y Jesús Sánchez Tena», de Javier Barreiro (2008), Tena sabia el francès i l'anglès i això li servia per a traduir/adaptar els autors suara citats (Camps, 2015). Això fa pensar que en cas d'haver treballat com a traductor per l'editorial Calleja, no seria com a traductor de contes directament de l'alemany, sinó que seria a través o bé de l'anglès o bé del francès, que eren les llengües que dominava.

Segons les afirmacions de Jaime García Padrino (2004) a *Formas y colores: la ilustración infantil en España*, Sánchez Tena va oferir a l'editor Zendrera una sèrie de quaranta-un volums dedicats a contes clàssics dels germans Grimm i Andersen, dels quals només van arribar a veure la llum un total de vint-i-quatre, i que el 1935 van aparèixer traduïts al català per l'editorial Mentora (García Padrino 2004:7).

8.7. José López Rubio

José López Rubio va ser un destacat guionista, escriptor i traductor. En els seus inicis literaris s'entrecreuen lectures, projectes, intents, assajos, col·laboracions a diaris i revistes, més lectures, apropaments a gèneres literaris diversos, etc.

Entre 1930 i 1939 va fer diversos viatges als Estats Units, on va tenir diversos contractes amb empreses de Hollywood. Quan va tornar a Espanya, es va decantar fonamentalment per la seva dedicació com a escriptor, traductor i adaptador d'obres estrangeres. A més, en va escriure d'originals.

Entre d'altres, va traduir i adaptar les següents obres de teatre: *La importancia de llamarse Ernesto*, d'Oscar Wilde; *La muerte de un viajante*, d'Arthur Miller; *Crimen perfecto*, de Frederick Knott; *Dos en un balancín*, de William Gibson; *El milagro de Ana Sullivan*, de Lindsay i Crouse; *El Cardenal de España*, de Montherlant. Tal com s'extreu del discurs a la Real Academia Espanola de la Lengua, va participar amb Edgar Neville a *Chiribitas* i a la revista *Pinocho* amb l'editorial Calleja (Torrijos, J., 2003).

Per tant, trobem un altre cas d'un traductor que va treballar per l'editorial com a escriptor i que en altres ocasions va fer de traductor, però que no sabem si va traduir cap obra per l'editorial Calleja.

8.8. Barrionuevo o Barriobero

Fernández de Córdoba Calleja (2006), nét de Saturnino, explica de memòria el que va llegir d'un article d'un diari fa molts anys. Barrionuevo o Barriobero (al llibre fa constar que no recorda exactament el seu cognom) explicava la seva experiència treballant per l'editorial, era un home que estava buscant feina desesperadament. Buscava feina com a corrector, com administratiu i sobretot, com a traductor del francès. Un amic seu li va parlar de l'editorial Calleja i va anar a demanar-hi feina.

Saturnino va pensar que no hauria pogut arribar en millor moment, perquè estava planejant la publicació d'obres de Stendhal, pseudònim de l'escriptor francès Henri Beyle. Així doncs, Barrionuevo (o Barriobero) va treballar com a traductor del francès. És la única menció d'aquest traductor que hem trobat en l'editorial.

8.9. Jaime Nouell, Pablo González Muñoz i Laureano Lotero Fernández

Com hem mencionat abans, l'editorial Calleja va publicar tot tipus d'obres, no només contes infantils. Trobem *Enfermedades del aparato circulatorio y Enfermedades del aparato respiratorio*, que són textos escrits pel professor N. Ortnier i L- Brauer respectivament. Aquestes obres van ser traduïdes directament de l'alemany pels doctors Jaime Nouell i Pablo González Muñoz.

Per altra banda, l'editorial també va publicar *Enfermedades de los niños/por Meinhard Pfaundler y Ernst Moro*, versió espanyola de Laureano Lotero Fernández.

Per tant, trobem un altre perfil de traductors que van treballar per Calleja: els de doctors que devien tenir coneixements suficients de l'alemany per poder traduir textos a l'espanyol. Es tracta de traduccions altament especialitzades, que un traductor amb pocs coneixements de medicina probablement no seria capaç de fer-les. No hi ha cap mena de dada biogràfica d'aquests doctors.

8.10. Joan Baptista Foix i Gual

Nascut a Barcelona el 1780, va participar a la Guerra del Francès com a facultatiu militar. Un cop signada la pau, va dedicar-se a l'estudi de la Farmacologia i la Terapèutica. Va ser nomenat catedràtic supernumerari amb càrrec de Secretari del Real Col·legi de Cirurgia Mèdica de Barcelona. Es va dedicar a la docència i va ser membre de l'Acadèmia de Medicina, de la qual va ser triat secretari de correspondències estrangeres. Va participar en diverses comissions especials fins 1856.

Va publicar diversos llibres de medicina terapèutica, de Farmacologia, etc. Destaca, però, la publicació de *Cuentecitos para niños y niñas*, del qual sembla que en seria el traductor i adaptador de l'obra original publicada per Christoph von Schmid el 1846 (o Cristobal Schmid, la versió castellanitzada adaptada a la publicació). La informació

trobad a ens diu que l'obra va ser traduïda del francès a l'espanyol. En aquella edició hi apareixen les versions en ambdós idiomes, sembla que per facilitar-ne l'aprenentatge.

8.11. Enrique Díez Canedo

Va néixer a Badajoz el 1879 i va morir a Mèxic, exiliat a causa de la guerra civil espanyola, el 1944. Va estudiar dret, però es va dedicar a l'ensenyança d'idiomes, a la literatura, a la poesia i va fer de crític de teatre principalment. Díez-Canedo es considera un home de lletres fonamental en la primera meitat del segle XX (Fernández Gutiérrez, 2003, 141). A més, compta amb gran nombre de llibres traduïts del francès de diferents editorials, entre les que s'hi inclouen diverses obres de l'editorial Calleja. En altres obres en va fer un comentari crític o pròleg. Com a traductor, va escriure *Páginas escogidas*, de M. Montaigne; *Zanahora*, de Jules Renard; *Páginas escogidas* de Heinrich Heine. En va fer la introducció i/o pròleg de les següents obres: *Tragicomedia de Calixto y Melibea*, de Fernando de Rojas; *Obras poéticas*, de Garcilaso y Boscán; *El Romero Alucinado*, d'Enrique González Martínez.

8.12. Enrique Ruiz

Sánchez García i Matínez Soria (2000) anomenen els llibres que Carmen Bravo-Vilasante té a la seva col·lecció. Hi consten diversos llibres de l'editorial Calleja, i entre ells, un llibre traduït per Enrique Ruiz. Es tracta d'*El conde de Montecristo*, obra original d'Alexandre Dumas. Per altra banda, també trobem que Ruiz va fer la versió castellana de *Ketteler*, original de Georges Goyau (Resines: 2015, 11). Tots dos són autors francesos, per tant, Enrique Ruiz engreixa la llista de traductors del francès.

8.13. Luís Romero Ruiz

Apareix en diversos llibres sobre medicina com a traductor del francès de temes mèdics. També apareix com a traductor de *Elementos de dermatologia*. *Deformaciones cutáneas, erupciones artificiales, dermatosis parasitarias*, de Louis-Anne-Jean Brocq i L. Jacquet. També, dels mateixos autors, va traduir *Elementos de*

dermatologia. Dermatosis de Origen Nervioso, Formulario. No hi ha cap dada biogràfica disponible.

9. Traducció utilitzant traduccions franceses

Un cop feta la recerca, podem dir quins d'ells van fer amb probabilitat de traductors. Dels que van treballar com a tals, sabem quins van traduir contes alemanys. A aquests, els podem classificar en dos grups: els que ho van fer des del francès i en un altre els que potser ho van fer des de l'alemany.

- Per una banda, els que van traduir contes alemanys des del francès:
 - ❖ Jesús Sánchez Tena, que no sabia alemany però consta com a traductor de contes del germans Grimm, probablement a través de l'anglès o del francès.
 - ❖ Joan Baptista Foix i Gual, que no sabia alemany però sí francès.
 - ❖ Enrique Díez Canedo, que va traduir diversos llibres del francès
 - ❖ Enrique Ruiz, que va traduir diversos llibres del francès.

Així doncs, hem pogut constatar que diversos contes alemanys van arribar al castellà a través del francès, i no directament de l'alemany com hauria estat d'esperar. Això té sentit, ja que la llengua francesa gaudia d'una bona reputació en aquella època. El francès es va convertir en llengua franca a finals del segle XVII i fins finals del segle XIX, que coincideix amb el període d'hegemonia econòmica i cultural francesa al món. França era una potència militar de primer ordre amb una expansió territorial que va comprendre diversos segles. L'idioma francès es va acabant imposant també a la diplomàcia, ja que amb la conquesta de noves colònies, es feia necessari un idioma comú. Per altra banda, durant la Il·lustració, París es va convertir en el focus cultural mundial, i fora de les fronteres franceses es volia imitar l'estil de vida de Versalles i l'idioma que allà es parlava. “La época de la Ilustración vio el nacimiento de un nuevo tipo de intelectual europeo que comprendía, hablaba y hasta pensaba en francés” (Fernández Vitores, 2010, 243-244). Tot això va influir en el món científic, filosòfic i polític.

- Per l'altra banda, tenim els autors que o bé és segur que van traduir des de l'alemany o és probable que ho fessin:

- ❖ José Muñoz Escámez consta com a traductor del recull de contes dels germans Grimm.
- ❖ Jaime Novell, Pablo González Muñoz i Laureano Lotero Fernández eren metges que consten com a traductors de tractats mèdics de l'alemany. No figuren, però, com a traductors de cap altre obra de l'editorial.
- ❖ Eva Nelken. Consta com a creadora de contes, però mai com a traductora. No obstant això, sabia alemany i per això es podria pensar que va treballar com a traductora a l'ombra.

Probablement n'hi ha més, però com ja hem mencionat en aquest treball, ha estat difícil trobar els noms dels traductors que van treballar per l'Editorial Calleja.

10. Reflexió del paper dels traductors: la invisibilitat dels traductors

Arran de les dades recuperades dels possibles traductors que van treballar per Calleja, se'ns planteja un seguit de qüestions a tractar. Una d'elles és el paper dels traductors i la seva invisibilitat. Primer de tot, però, caldrà fer un repàs de què és un traductor i quina és la seva feina.

El traductor o traductora no només trasllada un missatge d'una llengua a una altra, sinó que a més, desenvolupa el paper de mediador cultural. S'ha convertit en un professional capaç de connectar les realitats de dues cultures diferents a mode de baula invisible. (Ponce, 2007).

Els autors més importants del segle XX, entre els quals hi trobem Vinay i Darbelnet, Nida, House, entre d'altres, defineixen la traducció com l'acte de "traslladar" un missatge d'una llengua a una altra. Ponce (2007) apunta, però, que en els últims anys "las tendencias traductológicas más actuales hablen de "adecuación" en lugar de "traslado". Se trata efectivamente de una adecuación de un enunciado de una lengua a otra, de forma que el mensaje final, hasta que llega a convertirse en el resultado deseado, va sufriendo una serie de transformaciones de diversa índole".

També es dirigeix cap aquesta direcció Hurtado (2001, 643), que defineix la traducció com un "proceso interpretativo y comunicativo que consiste en la reformulación de un texto con los medios de otra lengua y que se desarrolla en un contexto social y con una finalidad determinada". És a dir, que els traductors ja no només haurien de

traslladar el missatge sent fidel a ambdues llengües, sinó que ha de fer un pas més per arribar a l'adequació total de la llengua d'arribada. Per fer això, el traductor ha de conèixer les implicacions culturals de la llengua d'origen i la llengua meta.

La tasca principal del traductor és la d'aconseguir mantenir-se invisible davant d'un receptor meta. Això significa que ha de saber traslladar el missatge sense que el lector de la llengua meta noti que hi hagi hagut un procés de transformació. És a dir, ha de fer que el lector llegeixi sense traves el text meta, no ha de notar que el text és una traducció.

No obstant el gran temps invertit en la seva formació i en la traducció en si, sovint la tasca dels traductors no està tan ben valorada com seria desitjable, a causa d'aquesta invisibilitat: "Seguimos dando poca importancia a la profesión del traductor, dado que la traducción es invisible, sobre todo si es buena, y solo nos percatamos de ella si nos falla un nuevo aparato debido a la mala traducción de su instructivo o si en una novela algo no es congruente. Hablamos de filósofos extranjeros que no escribieron ni una sola palabra de los libros que hemos leído de ellos, pero nunca de su traductor." (Boehm 2004, 176).

Davant aquesta invisibilitat, hi ha autors que es qüestionen perquè ha d'existir: Per què no es menciona prou sovint la tasca del traductor? Per què és poc sovint que avui dia no coneixem el nom del traductor o traductora dels llibres que llegim?

Hi ha autors que apunten a motius de caire polític: "En la historia de la traducción es peligroso denunciar sin matices la invisibilidad del traductor. Dicha invisibilidad puede ser perfectamente deliberada y asumida por el traductor, y formar parte de una estrategia encaminada hacia un objetivo preciso: tomar la palabra, por ejemplo, en un régimen totalitario, o incluso protestar contra la actitud arrogante de un grupo lingüístico mayoritario que impone su voluntad a la minoría" (Delisle 2003, 228).

Per altra banda, d'altres apunten a la invisibilitat es duu a terme per a que el lector senti proximitat, que no tingui la sensació d'estar llegint quelcom forà i estrany. Bernárdez (2012) explica que el fet que de manera sistemàtica no es citi el nom del traductor no pot ser simplement per un oblit, perquè n'hi hauria molts, sinó que hi ha una motivació al darrere: "Básicamente se trata de evitar la sensación de estar ante

algo «extranjero». Una investigadora alemana, Lavinia Heller⁴ habla de las traducciones «como extranjeros», «personas que llegan un día y se quedan», con todas las implicaciones sociológicas que afectan a nuestra visión de los extranjeros”.

L'editorial Calleja va seguir gairebé sempre aquesta estratègia durant tota la seva trajectòria, fins i tot quan el control d'aquesta va passar a les mans dels seus fills. Adaptaven al màxim les històries foranies per a que els joves sentissin que estaven llegint quelcom d'aquí. Quan el fill gran de Calleja va passar a controlar l'editorial va donar més importància a les qüestions estètiques que a l'autoria dels contes, probablement en part pel mateix motiu, és a dir, intentar evitar al màxim que els lectors sentissin llunyania. Ho feien així excepte quan els contes eren escrits per autors clàssics o molt coneguts (Martínez, 2001, 347) com Perrault, Le Fontain, Madame d'Aulny, Edith Nesbitt, Christoph von Schmid, etc.

11. Editorial Calleja i adaptacions

Els contes de fades, en particular els publicats en el segle XIX, constitueixen una sèrie de codis de conducta especialment dissenyats per a contribuir de forma determinant en el procés de socialització del públic lector infantil. En aquests contes apareixen escenes d'escarments brutals i de suplici extrem del dolent. Esdevenen catàlegs del que els nens no han de fer i de què els pot passar si no obeeixen. Segons explica Alcobierre (2005, 27), els textos no es van adaptar per a entretenir els nens amb una intenció purament recreativa (tal i com se'ls entén avui dia), sinó amb una finalitat explícita de despertar-los un temor profund davant les possibles conseqüències que els comportaria el descontrol de les seves pròpies actituds.

Es fa evident que per a importar els contes estrangers que Calleja va publicar a la seva editorial, calia una traducció. Aquesta translació sovint es convertia també en una adaptació a la realitat espanyola. L'editor va dedicar grans esforços als contes, que sovint eren escollits i adaptats al màxim al lector espanyol per a que sentís proximitat.

Un exemple d'aquesta aproximació al lector infantil espanyol el trobem en la traducció duta a terme pel fill de Saturnino, Rafael Calleja de *Pinocho* (*Pinocchio*, en la versió original italiana). Va mantenir el nom del personatge com en el conte original, però el

⁴ L. Heller (2008). *Translations as Strangers. New Voices in Translation Studies* 4, pp.15-25

va adaptar a l'escriptura i fonètica espanyola. A més, segons García Padrino (2002), Rafael va seguir amb la tradició de l'editorial, que feia arranjaments no gens menys discutibles des del punt de vista de la fidelitat d'una traducció, però ben encertades en quant a l'acceptació pels seus lectors o imposats per una desitjable adequació a la sensibilitat moral de l'època.

Molt sovint, a més, els contes eren alterats per aconseguir l'objectiu de moralitzar o instruir (Cerrillo y Miaja, 2013). S'hi adverteix una clara intenció moralitzant on es transmeten valors encaminats a servir de guia de conducta per a nens i nenes. Per això, Calleja no només els va encomanar traduir, sinó que molt sovint els va adaptar al seu interès. Buscava que els nens s'aficionessin a la lectura, per això va procurar publicar els contes que poguessin aportar bons modals, bones actituds morals o ensenyar-los quelcom útil. Hi havia contes dedicats a nens, d'altres dedicats a nenes i d'altres per ambdós sexes. Per als nens el model de protagonista es defineix pels valors socials que s'atribueixen al cànon masculí: valia, capacitat de lideratge, protecció...La naturalesa de l'heroi es diferent segons sigui un noi o una noia (Díaz, 2009).

Alcobierre (2005, 38) compara els contes de Grimm amb les corresponents adaptacions de l'editorial Calleja. En els originals la intenció principal era prevenir els nens dels mals que es podien trobar al bosc, dels possibles perills que es podrien trobar si no feien cas als pares. Hi apareixien bruixes que segrestaven els nens per menjar-se'ls, els ogres deambulaven lliurement pels boscos, els marits sanguinaris assassinaven les dones curioses i les bèsties devoraven sense pietat les nenes desobedients, la por era la nota característica dels contes de fades. Als contes de Calleja, però, hi apareixen com a protagonistes graciosos pagesos i hàbils noies, capaces de derrotar a les bèsties més terribles amb molta bravura i una mica d'imaginació. Posa d'exemple *La rueca, el telar y el bastidor*, versió castellana de *Las tres hilanderas*, que es converteixen en tres "hermosas matronas" que declaren ser fades del treball. També hi ha bruixes com la "Hada Patidifusa" a *El grumete Recadero*, que en comptes de fer el mal com a la versió original, es dedicava a "impartir lecciones de magia blanca, negra y amarilla a precios convencionales", entre d'altres activitats.

Un altre exemple que proposa Alcobierre (2005, 39) és el conte *Mari-Flora*. S'hi explica la història d'una noia jove “que vive en un pueblecito de La Mancha, no lejos de las lagunas de Ruidera’ y que resultará la libertadora de su pueblo al vencer a un monstruo que convierte en piedra a cualquier ser viviente que le mira a los ojos.” En realitat, Mari-Flora és la versió femenina de *El sastrecillo valiente*. Alcobierre (2005) continua: “La diferencia es que la heroína no queda comprometida por equivocación a pelear contra la bestia —un “animalucho que con sólo mirar dejaba convertidos en piedra a cuantos se acercaban”— sino que se ofrece consciente y voluntariamente a derrotarla, armada tan sólo con un escudo, una espada y su astucia. De esta forma, el cuento deja de ser una tragicomedia basada en un enredo inicial para convertirse en un verdadero relato heroico, aderezado con ciertos elementos que nos recuerdan a aquellos personajes femeninos disfrazados de hombre de la comedia del Siglo de Oro español.”

Alcobierre (2005) resumeix la intenció de la història de Mari-Flora d'aquesta manera: “La moraleja del cuento se percibe claramente: Mari-Flora es la virtud venciendo al mal; el escudo es la inocencia dominando a la malicia; y la espada, la fe que vence al error y da vida a los que la ignorancia ha inmovilizado”. Aquesta adaptació segueix, per tant, les directrius en termes de tradicionalisme i decor de l'editorial, que la van acompanyar-la durant tota la seva existència.

Per altra banda, trobem una altra adequació a la sensibilitat dels infants en un dels contes d'Andersen. Les obres de l'escriptor van ser ubicats gairebé de forma exclusiva en l'ambigua parcel·la de “contes per nens”. Per aquest motiu també van ser objecte de modificacions en la seva translació, ja que, en l'opinió de traductors i editors convenia adequar-los a uns destinataris infantils o juvenils (Cerrillo, 2005).

Cerrillo (2005) ens explica un altre exemple d'adequació d'Andersen. A la versió de Calleja d'*El soldadito de plomo* (*Den standhaftige Tinsoldat*) segueix el relat original, però evita “púdicament” l'element “inadequat” del seu amor per una ballarina de paper i és substituïda per una altra figura femenina més edificant: una verge del Pilar, que salvarà al devot soldat del foc final.

Un altre exemple d'adaptació el trobem amb *El Quijote*, encara que no d'una traducció, sinó d'una obra original espanyola. Lucía (2007) explica com Calleja va adaptar l'obra més important de la literatura universal per a la joventut, per a que així poguessin

“saborear las ideas que contiene y la deliciosa e incomparable manera en que están expresadas”. Així, amb l'objectiu de no ferir “los inocentes oídos de los lectorcitos a quienes esta edición va dedicada”, aquesta adaptació elimina diversos passatges, històries intercalades, s'escurcen i eliminen capítols, s'adapten o eliminen discursos lírics, cançons, expressions en llatí, etc. Tot això, però, sense alterar la història dels protagonistes.

En quan a l'adaptació dels títols dels contes, ja hem mencionat Mari-Flora, però caldria destacar *Juana la lista*, que en la versió original es deia *Die kluge Else*. Probablement el nom de la protagonista desprenia massa llunyania i es va adoptar un nom més comú, més espanyol.

En aquesta línia, cal destacar també el canvi de títol de *Hänsel und Gretel* per *Juanito y Margarita* i el de *Der Baron Münchhausen* per *Las aventuras del Barón de la Castaña*, probablement adaptats per la mateixa raó que *Juana la Lista*. De fet, en el segle XIX i principis del XX solia ser habitual que els traductors busquessin solucions imaginatives per a traduir els noms propis.

12. Conclusions

La primera conclusió que podem extreure és que la recerca ha estat àrdua. Trobar informació sobre els traductors ha estat difícil, i en ocasions s'ha procedit a la deducció, i no hi ha resultats gaire clars.

Cal destacar que esta manca de menció no era exclusiva dels traductors, sinó que també era recurrent amb els autors originals dels contes. Com ja hem mencionat, en algunes col·leccions sí que hi apareixia l'autor, però només perquè pertanyia o bé al selecte grup dels autors clàssics o al grup dels autors reconeguts en aquell moment.

Així doncs, el nom del traductor apareixia en rares ocasions en els llibres de Calleja publicats a principis de segle. La majoria són mencionats com a probables traductors, sense tenir gran certesa que realment ho hagin estat, ja que no hi ha cap prova concloent en diversos casos.

De fet, aquesta situació no es produeix només per a obres d'altres èpoques, sinó que actualment són comptades les ocasions en que coneixem els traductors de les obres publicades. Per tant, podríem traslladar aquesta reflexió al dia d'avui. De fet, el nom

dels traductors no apareix a les contraportades dels llibres fins als anys 60 del segle XX, i a les portades només hi consten de manera esporàdica.

En canvi, sí que hi ha força informació sobre qui van ser els il·lustradors dels contes. El fet d'il·lustrar els contes va ser una de les grans innovacions que Saturnino va aportar al mercat editorial, i per tant, és merescuda aquesta referència. No obstant això, caldria reflexionar sobre per què no es solia donar gaire importància als professionals que van dur a terme la gran tasca de traduir i en ocasions adaptar les obres de forma extrema: No apareixien els noms dels que van traduir i/o adaptar les obres perquè no es consideraven importants o per algun altre motiu? Diversos autors han apuntat que els traductors no van ser mencionats de manera intencionada. Enlloc, però, es diu el per què d'aquesta manca de menció. No es considerava una feina digna de ser valorada i mencionada? O potser preferien romandre en l'anonimat per algun altre motiu? Només podem parlar en general i de manera teòrica, perquè en el cas concret de l'editorial Calleja no ho hem pogut esbrinar. A partir d'aquesta recerca, es podria continuar investigant i reflexionant sobre aquest tema.

Per altra banda, de la poca informació dels traductors recuperada, destaquen els pocs possibles traductors de l'alemany a l'espanyol. Dels autors que hem pogut saber que han treballat en alguna època a l'editorial Calleja, hem destacat els que, per una banda, efectivament han treballat com a traductors, ja fos de l'italià, de l'anglès o del francès. Per l'altra, hem destacat els autors que van col·laborar amb l'editorial com a creadors de continguts infantils, és a dir, de contes. No queda clar, però, si a més d'aquesta tasca, van treballar-hi com a traductors. Si existeix aquest dubte sobre alguns d'aquests autors és perquè en altres etapes de la seva vida o bé havien treballat com a traductors en altres llocs i/o en la seva biografia queda patent que efectivament sabien algun altre idioma (en alguns casos l'alemany, que és l'idioma que ens interessa) a més de l'espanyol. Per tant, podrien encaixar en el perfil de traductors.

Dels possibles traductors, pocs sabien alemany, i la gran majoria coneixien altres idiomes, com el francès i l'anglès. Per tant, com ja hem apuntat en l'apartat dels traductors una part dels contes alemanys van ser traduïts a algun altre idioma, i posteriorment traduïts a l'espanyol. L'editorial hauria traduït gran part dels contes

alemanys del francès, idioma que en aquella època gaudia de l'estatus de llengua franca i d'un gran estatus social a finals de segle XX i principis del XXI.

De fet, només podríem assegurar que José Muñoz Escámez seria l'únic traductor de l'editorial del qual no es menciona que traduís els contes de cap altra llengua que no fos l'alemany.

Així doncs, no obstant el fet de no haver pogut trobar informació concloent sobre els traductors de l'alemany de l'editorial, aquest treball ens ha servit per fer un repàs de la gran tasca que va dur a terme l'editorial Calleja, tan social com pedagògicament. A més a més, també ha servit per posar llum a la feina sovint massa amagada dels traductors. També hem pogut obtenir un recull d'un seguit de professionals que hi van treballar en diverses àrees de l'editorial, ja sigui com a il·lustradors, com a autors i com a traductors.

Comptat i debatut, ens podrem quedar, si més no, amb l'expressió que va sorgir arran del gran èxit de l'editorial, i que restaria en l'imaginari espanyol per sempre més: "Tienes más cuento que Calleja".

16. Bibliografía

Aguirre Romero, J. (1998). Niño y Poeta La mitificación de la infancia en el Romanticismo. *Espéculo: Revista de Estudios Literarios*, [online] 9. Disponible a: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/especulo/numero9/ninoroma.html> [Consultat el 14 de desembre de 2015].

Alcubierre, B. (2005). Los cuentos de hadas y sus adaptaciones en el contexto hispanoamericana. *Boletín del Instituto de investigaciones bibliográficas. Universidad Autónoma de México*, [online] pp.23-50. Disponible a: <https://www.aacademica.org/beatriz.alcubierre/3.pdf> [Consultat el 19 d'abril de 2016].

Arrizabalaga, M. Más cuento que Calleja. *ABC*. [online] Disponible a: <http://www.abc.es/archivo/20141001/abci-tener-cuento-calleja-201409221427.html> [Consultat l'11 de novembre de 2015].

Ayuntamiento de Salamanca Concejalía de Cultura (2008): "Más cuento que Calleja" 16 Feria Municipal del Libro Antiguo y de Ocasión Salamanca.

Barciela, C. i Carreras, A. (1989). *Estadísticas históricas de España*. Madrid: Fundación Banco Exterior. [online] Disponible a: <http://www.fbbva.es/TLFU/dat/autores.pdf>. [Consultat el 4 de març de 2016]

Barreiro, J. (2013). Jesús Sánchez Tena, dibujante y guionista de cuentos infantiles. [Blog] *Javier Barreiro*. Disponible a: <https://javierbarreiro.wordpress.com/2013/02/10/jesus-sanchez-tena-dibujante-y-guionista-de-cuentos-infantiles> [Consultat el 31 de març 2016].

Barreras, I. i Castro, M. (2004). *VII Encuentro Internacional de Lingüística en el Noroeste*. Hermosillo, Sonora: Editorial UniSon.

Bernárdez, E. (2012). ¡¡Que nadie se entere de que no es nuestro!! El traductor invisible (2) [online] *El Trujamán. Revista diaria de traducción*. Cvc.cervantes.es. Disponible a: http://cvc.cervantes.es/trujaman/anteriores/septiembre_12/07092012.htm [Consultat el 4 de març de 2016].

Botrel, J. i Desvois, J. (2005). *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo*. Pessac (Institut d'études ibériques & ibéro-américaines, Université Michel de Montaigne-Bordeaux).

Burgospedia la enciclopedia del conocimiento burgalés. (2010). *SATURNINO CALLEJA -Editor fundador de la editorial Calleja-*. [online] Disponible a:

<https://burgospedia1.wordpress.com/2010/10/26/saturnino-calleja-editor-fundador-de-la-editorial-calleja/> [Consultat l'11 de novembre 2015].

Camps, N. (2015). Lluís Capdevila i Vilallonga: un traductor de l'època de preguerra entre la memòria i l'oblit. *Quaderns. Revista de Traducció*. Universitat de Vic., [online] (22), pp.181-192. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsTraduccio/article/view/294265> [Consultat el 17 de febrer de 2016].

Cerrillo, C. I. Miaja, M. (coord.) (2013). *La literatura infantil y juvenil española en el exilio mexicano*. San Luis de Potosí, San Luis de Potosí: El colegio de San Luís.

Cerrillo, P. (n.d.): La Editorial Calleja. *Centro de Estudios de Promoción de la Lectura y Literatura Infantil*. UCLM.

Cvc.cervantes.es. (n.d.). CVC. *Juan Ramón Jiménez. Cronología. 1916-1936.* [online] Disponible a: <http://cvc.cervantes.es/literatura/escritores/jrj/cronologia/plenitud.htm> [Consultat el 6 de febrero de 2016].

De Gabriel, N. (1997). Alfabetización y escolarización en España (1887-1950). *Revista de Educación MECD*, [online] 314, pp.217-243. Disponible a: <http://www.mecd.gob.es/dctm/revista-de-educacion/articulosre314/re3141100462.pdf?documentId=0901e72b81272c6b> [Consultat el 7 de desembre de 2015].

Delisle, J. (2003). La historia de la traducción: su importancia para la traductología y su enseñanza mediante un programa didáctico multimedia y multilingüe. *Íkala, revista de lenguaje y cultura*, [online] 8, 14 (ene.-dic. 2003), pp.221-235. Disponible a: <http://docplayer.es/9690344-La-historia-de-la-traduccion-su-importancia-para-la-traductologia-y-su-ensenanza-mediante-un-programa-didactico-multimedia-y-multilingue.html> [Consultat el 10 d'abril de 2016].

Díaz Sánchez, P. (2014). Los cuentos de Calleja y su influencia en la literatura infantil española: 'instruir deleitando'. *Arenal: Revista de historia de mujeres.*, [online] 21(2), pp.271-294. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5290413> [Consultat el 5 de març de 2016].

Fernández de Córdoba, E. (2006). *Saturnino Calleja y su editorial*. Madrid: Ediciones de la Torre.

Fernández Gutiérrez, J. (2016). Enrique Díez-Canedo. Creador y crítico literario. Bibliografía. *CAUCE*, [online] 26, pp.141-169. Disponible a:

http://cvc.cervantes.es/literatura/cauce/pdf/cauce26/cauce26_06.pdf [Consultat el 6 maig de 2016].

Fernández Víttores, D. (2010). El francés como lengua franca supranacional: estrategias de defensa basadas en la diversidad. *Ianua. Revista Philologica Romanica*, [online] 10, pp.241-260. Disponible a: <http://www.romaniaminor.net/ianua/ianua10/12.pdf> [Consultat el 28 de març 2016].

Fernández, V. (n.d.) CVC. *Cien años de ilustración infantil. Categorías. Tendencias*. [online] Cvc.cervantes.es. Disponible en: <http://cvc.cervantes.es/actcult/ilustracion/tendencias.htm> [4 de novembre de 2015].

Fornet, E.: Saturnino Calleja, propulsor en España de los cuentos infantiles, *La Estafeta Literaria*, 28 de febrero 1945, número 22, p.15.

Gallardo, P. i León, J. (2008). *El cuento en la literatura infantil*. Sevilla: Wanceulen Editorial Deportiva, S. L.

García Padrino, J. (2002). El <<Pinocho>> de Salvador Bartolozzi: un caso particular de intertextualidad. *Didáctica (Lengua y Literatura)*, [online] 14, pp.129-143. Disponible a: <http://revistas.ucm.es/index.php/DIDA/article/viewFile/DIDA0202110129A/19487> [Consultat el 17 d'abril de 2016]. ISSN: 1130-0531

García Padrino, J. (2004). *Formas y colores: la ilustración infantil en España*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

García Padrino, J., Solana, L. i Cerrillo, P. (2005). *Andersen, "Ala de Cisne"*: actualización de un mito (1805-2005) La popularización de Andersen en España: Las ediciones de Calleja. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia,

González Fonseca, J. (2011). La alfabetización a través de la historia. [Blog] *Sólo sé que no sé nada*. Disponible : <http://jesusgonzalezfonseca.blogspot.com.es/2011/08/la-alfabetizacion-traves-de-la-historia.html> [Consultat el 3 de desembre de 2015].

González Ródenas, S. (2010). Zenobia Camprubí, traductora. E. Cortés Ibáñez, ed., *Zenobia Camprubí y la Edad de Plata de la cultura española* [online] Disponible a: http://dspace.unia.es/bitstream/handle/10334/2453/09_gonzalez.pdf?sequence=1 [Consultat el 10 març de 2016].

Guerrero, C. (2008). Infancia, romanticismo y modernidad. *Revista de Humanidades* [en línea] 17-18 (Junio-Diciembre): [Consultat el 7 de desembre de 2015] Disponible a: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=321227236010>

Guerrero, C. (2008): Infancia, romanticismo y modernidad. *Revista de Humanidades*. Universidad Nacional Andrés Bello. Santiago, Chile. (17-18), pp. 171-186.

Heller, L. (2008). Translations as Strangers. *New Voices in Translation Studies* (4) pp.15-25

La España del siglo XIX. (n.d.). [online] Disponible a: <http://recursostic.educacion.es/secundaria/edad/4esohistoria/quincena5/textos/quincena5pdf.pdf> [Consultat el 3 de desembre de 2015].

La obra médica del doctor Juan B. Foix y Gual (1780-1865). (1996). *Gimbernat*, [online] (26), pp.239-246. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/gimbernat/article/viewFile/45103/54396> [Consultat el 17 de febrero de 2016].

La seducción de la lectura en edades tempranas. (2002). [Madrid]: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Subdirección General de Información y Publicaciones.

Lucía, J. y Sánchez Mendieta, N. (2007). *También los niños leen el Quijote*. [Alcalá de Henares, Madrid]: Centro de Estudios Cervantinos.

Martínez Ovejero, A. (2013). *Apuntes: los socialistas en la historia de España la II República. Parte 2*. [online] Docplayer.es. Disponible a: <http://docplayer.es/9919230-Apuntes-los-socialistas-en-la-historia-de-espana-la-ii-republica-parte-2.html> [Consultat el 19 de gener 2016].

Martínez, J. (2001). *Historia de la edición en España 1836-1936*. Madrid, p.347.

Martino, P. (2014). Cuentos escogidos de Jacob y Wilhelm Grimm, en la traducción de José S. de Viedma (1879). *Cervantes Virtual*. [online] Disponible a: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc8p7v1> [Consultat el 17 de desembre de 2016].

Mengual, J. (2016). De la sandez de Wert a los "libros que espanelean", pasando por Miss España. [Blog] *negritasycursivas*. Disponible a: <https://negritasycursivas.wordpress.com/2015/09/25/de-la-sandez-de-wert-a-los-libros-que-espanelean-pasando-por-miss-espana/> [Consultat el 6 de febrer de 2016].

Pascua, I (1994). Traducción y literatura para niños en España. *II Congreso Internacional sobre Traducción*. Ed. Montserrat Bacardí. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Traducció i Interpretació.

Pavez, I. (2012). Sociología de la Infancia: las niñas y los niños como actores sociales. *Revista de Sociología*, (27), pp. 81-102. [online] Disponible a: <http://www.facso.uchile.cl/publicaciones/sociologia/articulos/27/2704-Pavez.pdf>. [Consultat el 3 de gener de 2016]

Ponce, N. (2007). El apasionante mundo del traductor como eslabón invisible entre lenguas y culturas. *Revista electrónica de estudios filológicos*. [online] Disponible a: https://www.um.es/tonosdigital/znum13/secciones/tritonos_B_nuria%20Ponce.htm [consultat el 18 de desembre 2015].

Ruiz de Azúa, E. (2000). Un primer balance de la educación en España en el siglo XX. *Cuadernos de Historia Contemporánea*. (22), pp. 159-182.

Sánchez García, R. (2003). Juan Ramón Jiménez y el mercado editorial. *Dicenda. Cuadernos De Filología Hispánica*, [online] Disponible a: http://eprints.ucm.es/17005/1/Juan_Ram%C3%B3n_Jim%C3%A9nez_y_el_mercado_editorial.pdf [consultat el 13 de febrero de 2016] (21), 301 - 318.

Sánchez García, S. y Martínez Soria, C. (coord.) (2000). *Colección Carmen Bravo-Vilasante. Catálogo bibliográfico (fondo antiguo)*. Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, p.212.

Sanchidrián, C. (2009). La extensión de la escolaridad temprana como síntoma y resultado del cambio educativo y social. *El largo camino hacia una educación inclusiva la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días: XV Coloquio de Historia de la Educación, Pamplona-Iruña, 29, 30 de junio y 1 de julio de 2009* / coord. María Reyes Berruezo Albéniz, Susana Conejero López, (2) pp. 451-462 [online] pp.451-462. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2964142> [Consultat el 13 de novembre de 2015].

SPIEGEL ONLINE, G. (2016). *Gedichte 1784 - 1800 von Friedrich Hölderlin - Text im Projekt Gutenberg*. [online] [Gutenberg.spiegel.de](http://gutenberg.spiegel.de). Disponible a: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/gedichte-1784-1800-7137/76> [Consultat el 9 de novembre de 2015].

Torrijos, J. (2003). *José López Rubio, la otra generación del 27*. Madrid: Centro de Documentación Teatral, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música. [online] Disponible a: <http://teatro.es/publicaciones/jose-lopez-rubio.-la-otra-generacion-del-27.-discurso-y-cartas/pdf> [Consultat l'11 de febrer de 2016].

Vallès, N., Eizaguerre, S., Martínez, X., Marina, E., López, F. i Recasens, J. (2014). *Educació i cultura: Socialització i agents implicats*. Universitat de Barcelona. [online] Disponible a:
<http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/57629/1/Socialitzaci%C3%B3%20i%20educaci%C3%B3.pdf>. [Consultat el 3 de gener de 2016]

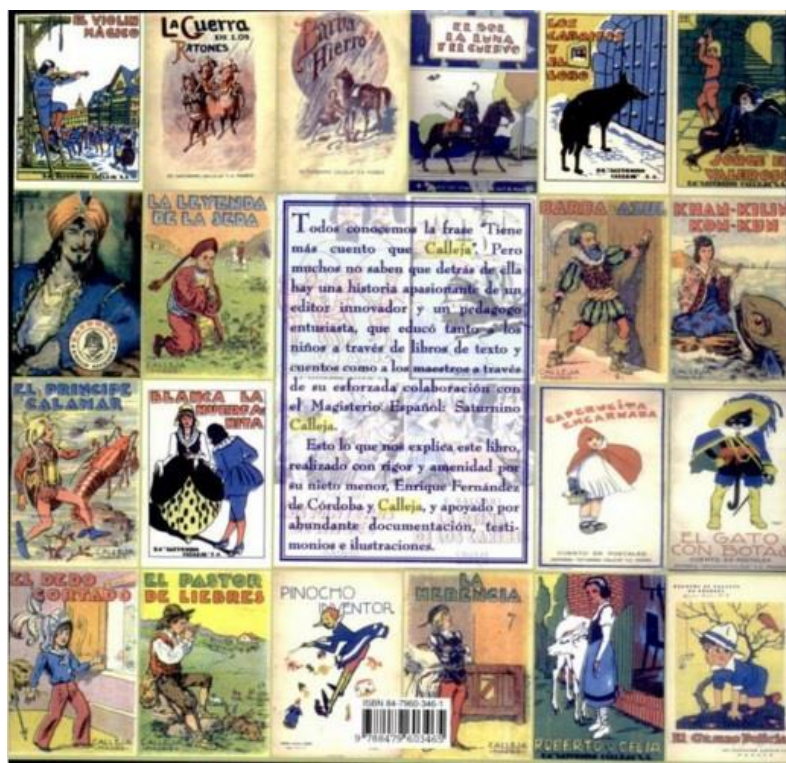
Varela, J. (2011). *Mujeres con voz propia*. Madrid: Ediciones Morata. p.61

Vivas, A. (2015). Tienes más cuento que Calleja.... *El mundo*. [online] Disponible a:
<http://www.elmundo.es/cultura/2015/08/08/55c4fe96e2704ee01a8b4599.html>
[Consultat el 13 de desembre 2015].

17. Annex

Annex 1

Contraportada del llibre *Saturnino Calleja y su editorial: los cuentos de Calleja y mucho más.*

Annex 2

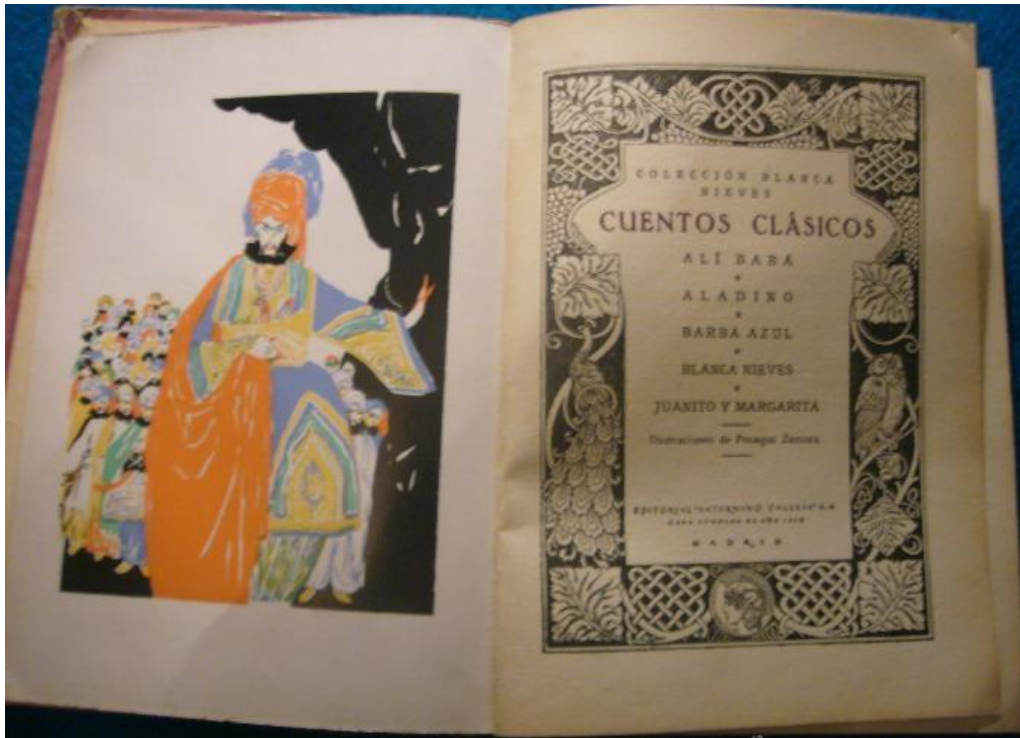
En línea recta, conte de 50x70mm de la col·lecció *Juguetes instructivos*.

Annex 3

Primera pàgina de *Cuentos clásicos*, de la col·lecció *Blancanieves*.

El llibre inclou els contes Ali Babá, Aladino, Barba azul, Blanca nieves i Juanito y Margarita.

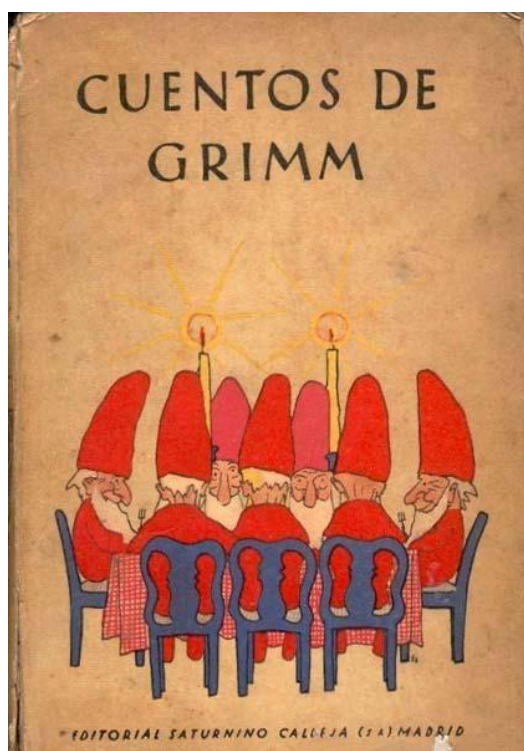
Annex 4

Cartell abecedari iconogràfic

Annex 5

Cuentos de Grimm

Annex 6

Índex de Cuentos de Grimm

Í N D I C E	
	Páginas.
Algunas noticias sobre los hermanos Grimm . .	9
El caballo prodigioso	11
El pescador y su mujer.	45
Los cabritos y el lobo	73
Juanito y Margarita	89
La viejecita de los gansos.	119
El pájaro grifo.	149
Blancanieve y Rojaflores	197
El fiel Juan	229
Los cuatro talismanes.	269